

מאכל שמצטמק ויפה לו, שאסור להשהותו על כירה כשאינו מבושל כל צרכו, [ואם מבושל כל צרכו — בני מזרח (היינו בבבל) הקרובים לרב ושמואל נהגו איסור בדבר, ובני מערב (ארץ ישראל) מתירים, כרבי יוחנן. וכן יש לנו לנהוג, לקולא, והרוצה להחמיר על עצמו כבני מזרח — רשאי], ובין מאכל שמצטמק ורע לו, שמותר להשהותו אפילו לא בישל כל צרכו אלא כמאכל בן דרוסאי.

א. יש לפרש סברתו, (וכן נרמז בשפ"א), שאף על פי שכל זמן שלא נתבשל כל צרכו, ודאי יפה לו להמשיך בישולו, אך הואיל ובמשך הזמן שיישאר בכירה ויתבשל כל צרכו יתחיל להצטמק וירע לו — אין חוששים שמא יחתה עתה. אבל תבשיל שמצטמק ויפה לו גם אחר כך, חוששים שימהר בישולו על ידי החיתוי עכ"פ כשאינו מבושל כל צרכו.

ראה סברה חדשה בדברי בעל המאור, בשו"ת בית זבול ח"ב כד, ג.

ב. יצוין שהרי"ד בתחילה כתב (בספר הלקט, יא) כסברת הרו"ה. ואולם ב'תוספותיו' חזר בו ודחה סברה זו מכל וכל. וכן תמרו על סברה זו שאר הראשונים.

ג. ראה סיכום שיטות הפוסקים, בשאלות ותשובות שבסוף הספר.

'אמר רב שמואל בר יהודה אמר רבי יוחנן... אמר ליה ההוא מרבנן לרב שמואל בר יהודה, הא רב ושמואל דאמרי תרוויהו... אמר ליה אטו לית אנא ידע... כי קאמינא לך לרבי יוחנן קאמינא' — וההוא מרבנן שהקשה, לא שמעה בבית המדרש אלא חוץ לבית המדרש שמע סתם ולא סיימו לפניו שרב שמואל אמרה משום רבי יוחנן. [וכן יש לדייק מלשון הגמרא 'אמר ליה ההוא מרבנן לרב שמואל בר יהודה' — תוספת זו מורה שלא אמר לו זאת באותו מעמד כשאמר הלכה זו בבית המדרש]. (עפ"י ריטב"א. וע"ע 'חדש האביב').

'אמר ליה בר מיניה דרב יהודה דכיון דמסוכן הוא אפילו בשבת נמי שרי למעבד ליה הכי' — בתשב"ץ (ח"ג רכה) נראה שגרס: 'בר מיניה דהוא דכיון דמדרבנן הוא אפילו בשבת שרי למעבד ליה'. וכתב להוכיח מכאן להתיר להתחמם מאש שהודלקה על ידי נכרי בשבת, שהכל חולים אצל צינה.

אך נראה יותר שגרס כגרסה המובאת ב'חדושי הר"ן ובריטב"א, (וע"ג גם בהגהות ריעב"ץ — תענית כד), 'דכיון דמצונן הוא' (וטעות סופר נפלה בספרי התשב"ץ, ונתחלף 'דמצונן' ב'דמדרבנן' כי קרובים הם בכתבתם), וכפי שפרשו שם, שהיה רבי יהודה חולה מעיים ונצרך למאכלים חמים והיה מותר לעשות לו על ידי נכרי.

דף לח

'מבשל הוא דקא עביד מעשה במזיד לא יאכל, אבל האי דלא קא עביד מעשה במזיד נמי יאכל' — הפרי-מגדים (שיח) הוכיח מכאן, מזה שלא אמרו בפשטות משום שאיסור שהייה מדרבנן, לכך לא קנסו בדיעבד — משמע שאין חילוק בין מלאכה דאורייתא לדרבנן, בכל אופן לא יאכל. ויש לדחות ראייתו, כי כאן באו לומר שאפילו במזיד מותר, ולכך הוצרכו לסברת 'לא עביד מעשה', כי אם עושה מעשה, הגם שהוא איסור דרבנן, קנסו במזיד, אבל בשוגג יש לומר שלא קנסו באיסור דרבנן. ואכן כתב הגר"א בבאורו, וכן כתב החיי-אדם, שמעשה שבת באיסור דרבנן מותר באכילה בו ביום, אפילו לו עצמו. [אלא שמדברי הגר"א משמע שאף במזיד מותר באיסורין דרבנן לו עצמו במוצאי שבת. וכן משמע ברמב"ם. וצ"ע]. (עפ"י באור הלכה שיח, א.

יש להעיר שגם לפי הוכחת הפרי-מגדים, לאסור אף במלאכה דרבנן, אין מוכח אלא במלאכה שעיקרה דאורייתא, כגון

בישול שבכאן, אבל איסור שעיקרו הוא מדרבנן כגון איסור נולד, אין לנו ראייה לאסור. ע' שבט הלוי ח"ג נה וח"ו סח).

'איבעיא להו עבר ושהה מאי...' — יש מפרשים שהספק אמור במזיד, כפשטות לשון 'עבר ושהה'. (כן משמע פשוט לשון רש"י, וכפי שכתב הרשב"א בשמו). ואף על פי שכבר הוכחנו לעיל שגזרו לאסור אף בשוגג מפני המערימים, נסתפקו כאן מצד עיקר הדין, קודם לאותה גזרה. (עפ"י רשב"א בתוס'. עוד על משמעות לשון 'עבר' בש"ס — עתוס' להלן מג. ד"ה טבל ובגליון הש"ס; מגדים חדשים כאן). ויש מפרשים הספק בשוכה, ובמבושל כל צרכו — שמא לא גזרו אלא בשהה קדרה שלא נתבשלה כל צרכה, אבל נתבשלה כל צרכה לא אסרו בשוגג, גם במצטמק ויפה לו. (כן פרשו הר"ף והרמב"ם (שבת ג, ט). וכן פירש הרמב"ן (וע"ש שדחה פירושים אחרים). וגם התוס' צדדו לפרש כן). וכתב הר"ף: כיון שלא נפשט הספק בגמרא, יש לילך לקולא ולהתיר התבשיל באכילה, שספק דרבנן לקולא.

ויש מקשים על פירוש זה, מהו זה שדגו בהמשך על מעשה דרבי יוסי, אם אסר להם לאותה שבת או לשבת הבאה, ואם בשוכה, מה חילוק יש בין שבת זו לשבת האחרת. וכן קשה על הפירוש הראשון שמדובר במזיד, אם כן מהו זה שאסר להם לשבת הבאה, הלא כבר ידעו מן האיסור (מהרש"א). ולכן פירש הראב"ד (וכן פרש המהרש"א בדעת רש"י), שבשוכה אסור בכל אופן, והספק שנסתפקו כאן הוא בשוגג בדין, שסבר מותר להשהות. והשוגג בדין קל יותר מן השוכה שידע באיסור ופשע ושכח. וספק זה לא נפשט בגמרא.

ויש מפרשים שהספק אמור במזיד, ובאופן שהמאכל לא התבשל והצטמק כלל בשבת; — שבשוגג אין מקום לגזור באופן זה, שהרי אין לחוש מפני המערימים, כי ודאי לא יבואו לעשות כן, שמא יצטמק התבשיל ויאיסר להם באכילה (גם באמרים שוגגים אנו). אבל במזיד יש מקום להסתפק אם קנסו כיון שעבר איסור או שמא לא קנסו כיון שלא הועילו מעשיו. (כן כתב הריטב"א [בשם התוס']). וכיון לזה רא"מ הורביץ. וכתב הריטב"א שנראה שהוא הדין במשהה דבר שלא נתבשל כל צרכו, אם לא הועילו מעשיו (מותר).

(ע"ב) 'אמר חזקיה משמיה דאביי: הא דאמרת עודן בידו מותר לא אמרן אלא שדעתו להחזיר אבל אין דעתו להחזיר אסור... איכא דאמרי...' — כתבו כמה ראשונים שיש לפסוק

לחומרא כלשון ראשונה. (רב האי גאון, רבנו חננאל, רי"ף, רמב"ם, רי"ה, רא"ש. וכן פסק הרמ"א — רנ"ג, ב). ואף על פי שאיסור החזרה הוא מדרבנן, [שהרי המאכל כבר נתבשל לכל הפחות כמאכל בן דרוסאי, שאם לא כן, ודאי אין להתזירו בשום אופן], אין הולכים כאן לקולא כבשאר ספק דרבנן, לפי שקרוב הדבר לבוא לידי איסור תורה, שנראה כמבשל, דינו כדאורייתא להחמיר בספק. (רשב"א ור"ן).

(א). יש שהרחיבו זאת (עפ"י דברי רבנו חננאל במקומות אחרים) לשאר ספקות דרבנן באיסורי שבת, שיש לדונם לחומרא — ע' בשו"ת שבט הלוי ח"א מה, צו, (קל"ג), וח"ו סח וח"ט רסב, ד. וכיוצא בזה כתב (בח"ה רא, א) לענין ספק באיסור יחוד, שיש להחמיר אף באופן שמדרבנן משום חומרא דעריות.

ויש לציין כמה מקומות בפוסקים שנראה שפסקו לחומרא בספק דרבנן:

ע' רי"ף ורא"ש להלן סה: וב'קרבן נתנאל' (ג) הבין שכוונתם לחומרא, הגם שאיסור הרעמה נראה שאינו אלא מדרבנן. ובריטב"א שם כתב להקל (אך י"ל שהקל משום תרי דרבנן, הערמה והוצאה כלאחר יד); רשב"א ריטב"א נמו"י ותורי"ד — יבמות כד.

ריטב"א — מועד קטן ד: באור הלכה ר"ס תקלו ובשער הציון שם כ (וצ"ע). וע' חזו"א או"ח ס"ס קלד;

תוס' ישנים ביצה ג ומהרש"א (לענין ספק מוקצה. ואעפ"י שעיקרו דרבנן, וכמוש"כ התוס' שם ד:). וכבר כתב הש"ך (בסוף כללי ספק ספקא, ובנקודות הכסף סט, י), שמצינו הרבה ספקות דרבנן לחומרא, הלכך אין לנו לבדות ספקא דרבנן מעצמנו. דוגמאות נוספות: פני יושע פסחים ט. שו"ת פרי יצחק ח"א יד; שו"ת אגרות משה או"ח ח"ג צד, ב; 'אילת השחר' — סוף פרק חזקת הבתים. ויש להעיר עוד, שמצינו דעות הסוברות 'ספקא דרבנן לחומרא' — ע' בנדרים יט. ובר"ן שם וברש"י; אגרות משה או"ח ח"א יט.

ב. מדברי הראשונים שדנו להקל משום ספק דרבנן — ואף על פי שהוא דבר שיש לו מתירין, שהרי אפשר לאכלו לאחר השבת, ואף בתוך השבת ללא שיחזיר לכירה, והלא דבר שיש לו מתירין יש להחמיר בספקו אפילו דרבנן (כבריש ביצה; שלחן ערוך או"ח תקיג, ב) — מזה יש להוכיח שנקטו ספק בדין אף בדבר שיש לו מתירין לקולא. כן כתב הגרעק"א. וכן דעת הפרי-חדש (תצו, ג) שספקא-דינא דרבנן גם בדבר שיש לו מתירין לקולא, וכ"כ הפרי-מגדים (פתיחה להל' יום טוב ח"ב פ"א כו). וכן כתב בשאגת אריה (צ). וע' שו"ת אבני מילואים יא. ויש להעיר מדברי הר"ן (בנדרים מז: ד"ה ולענין), שמשמע שספק דרבנן לקולא גם בנדר, הגם שיש לו מתירין על ידי התרה. ואמנם הביא שם דעת הרמב"ם לאסור, ושמא סברתו משום דשיל"מ).

ואולם יש ראשונים שפסקו כלשון אחרונה לקולא, שאם דעתו להחזיר, מותר אף בהניח על גבי קרקע, ואם עוֹדֵן בידו מותר גם כשלא היתה דעתו להחזיר. (עפ"י ספר התרומה — רלא; פסקי רי"ד ורי"א, וריטב"א, 'חדושי הר"ן' בשם הרא"ה, מאירי. וראה גם תוס' להלן מה. סד"ה דויתים).

ובבאור הלכה (רנג, ב ד"ה ודעתו) צדד להקל כדעה אחרונה. ובפרט כאשר הניח על גבי ספסל וכדומה, וכן בעוֹדֵן בידו ואין בדעתו להחזיר (שגם הרמב"ם השמיט איסור באופן זה), מסתבר ודאי להקל. (ולכאורה לפי דבריו שיש לסמוך במקום הצורך על הראשונים שמקלים כלשנא קמא, הוא הדין בספקו שבגמרא, כגון פינהו ממיחם למיחם, יש להקל משום ספקא דרבנן. ובמגן-אברהם (רנג סק"כ) תלה זאת במחלוקת הפוסקים הנ"ל, שלהשו"ע יש להקל ולדעת הרמ"א יש להחמיר. (ועוד יש צד להקל ב'תיקו' יותר מאשר בתרי-לישני בגמרא — כמו שכתב התשב"ץ ח"ב קל). אך אין משמע כן באגרות משה או"ח ח"ב סט. וצ"ב).

— הגאון רבי עקיבא איגר (או"ח רנג) יצא לדון באדם שנטל קדרת חברו מן הכירה שלא על דעת להחזיר, ועדיין היא בידו — האם זה דומה למצב שנטל ואין בדעתו להחזיר, שאסור להחזירה, או שמא כשם שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו במחשבתו, כך אין יכול זה על ידי כוונתו לאסור על חברו להחזיר קדרתו. ורצה לתלות שאלה זו במחלוקת הראשונים על איסור שבא על ידי מעשה וצריך שתהא עמו גם מחשבה, האם איסור כזה יכול אדם לאסור בדבר שאינו שלו. ובספר אבי עזרי (שבת ג, י) תמה על השוואת הענינים; הרי כאן אין הכוונה שלא להחזיר היא האוסרת, והלא נראה ברור שגם אם נפלה הקדרה מאליה אסור להחזירה, כי נחשבת זו כנתינה חדשה. [וכשם שכתבו הפוסקים (או"ח ח) שהפושט טליתו על דעת להחזירה — כשלובשה אין צריך לברך, אבל אם נפלה מאליה — מברך, שהרי זה עיטוף חדש]. ואם כן, גם כשאדם אחר נטל, סוף סוף לא היתה כאן כוונה להחזיר, ואסור להחזירה, ולא גרע זה מאילו נפל מאליו. ואולי יש לישב שספק הגרעק"א אמור כשבעל הקדרה ראה בנטילתו של זה והיה בדעתו להחזיר, נמצא שאין חסרה כאן כוונה להחזיר, [וכן לענין ציצית, באופן זה שנופלת הטלית מעליו, (ואולי גם אם נטלה חברו ממנו) ותוך כדי נפילתה יש דעתו להחזירה — נראה שאין צריך לברך כשלובש, שאין כאן הסח הדעת והפסקה. ע' בשו"ת מהרש"ג ח"ב קלח. וע' בקונטרס בעניני ציצית (כרך טל) סוף פ"ו. ואמנם יש מקום לחלק בין טלית שהיא על גופו ובין קדרה], ובאופן זה יש מקום להסתפק שמא הולכים אחר דעתו של זה שהוריד הגם שאין הקדרה שייכת לו, ונידון זה תלוי בשאלת אדם אוסר דבר שאינו שלו. (וע"ע שמירת שבת כהלכתה פרק א הערה סט לענין להבה שכתבה מעצמה או שנפלה הקדרה. וע"ש במילואים בח"ג).

'הרי הוא כתנור דאף על גב דגרוף וקטום — על גביו אסור' — טעם הדבר פרש הרמב"ם ז"ל (שבת ג,ו), מפני שאי אפשר שלא ישאר ניצוץ אחד וממנו הוא ראוי לחתות ולהסיק. וצריך לפרש לדבריו, שבכירה גרופה התירו כי אף על פי שנשארו בה ניצוצות, מתוך שהבלה מועט אינה ראויה להתחמם מאותם ניצוצות, ואינו נותן דעתו עליהם ולא יבוא לחתות, אבל תנור מתוך שהבלו רב, נותן דעתו על אותם ניצוצות (רשב"א לעיל לו:).

ויש שהוכיחו מדין זה, שגרופה האמורה אינה הוצאת הגחלים החוצה אלא רק סילוקן הצידה, ולכך בתנור שהבלו רב יש חשש שיחתה בגחלים שנשארו. (בעל המאור. ע' במובא בראש הפרק). ואולם גם לפי השיטות הסוברות שצריך להוציא הגחלים מן התנור, היינו דוקא גחלים לוחשות, אבל להשאיר גחלים עמומות אפשר, (כמפורש בבביתא לו:), ואם כן יש חשש שמא יישארו ניצוצות ויבוא לחתות בתנור. (עפ"י ריטב"א).

טעם נוסף: התנור כיון שהבלו רב, נראה כאילו יש בו גחלים ואינו נראה כגרוף, ואם נתיר בגרוף, יבואו להשהות ולהחזיר גם על תנור או כירה שאינם גרופים. (עפ"י רמב"ן ורשב"א ור"ן לעיל. וע"ע אגרות משה או"ח ח"א צג).

'בשביל שתתגלגל... גלגל מאי' — רש"י מפרש 'תתגלגל' — תיצלה קצת עד שתהא מגלגלת. (נראה שביטוי זה נובע מכך שהביצה ללא קליפתה היא נוזלית ורק כאשר תתבשל מעט היא מתקשה ונעשית כעגול המתגלגל. וב'חכמת מנח' פרש, על שום שהביצה כשמתקשה, ניתן לגלגלה ולסובבה על מקומה כשהיא בקליפתה, שלא כביצה רכה. ויש להעיר שה'מגולגלת' אינה קשה לגמרי ועדיין היא נטרפת — ע' להלן קט. וברש"י ד"ה שריקא וד"ה פיעפועי).

ויש מפרשים שהביטוי 'לגלגל ביצה' לקוח מצורת פעולת הבישול — שמגלגלים אותה על דבר חם, כדי שתתחמם מכל צדיה (ע' 'חדושי הר"ן').

דף לט

זכל שלא בא בחמין מלפני השבת — מדיחין אותו בחמין בשבת' — כתבו התוס', לדעת רבנו תם שעירוי מכלי ראשון דינו ככלי ראשון עצמו שהוא מבשל, (וכן נקטו הפוסקים להלכה), אין התר להדיח בחמין אלא בעירוי מכלי שני. ונחלקו שני התירוצים בתוס' האם דוקא הדחה מכלי שני מותרת, אבל שרייתו בכלי שני אסורה, משום שנראה כמבשל, [ושונה זה מתבלין שבא למתק הקדרה — שאינו נראה כמבשל], או שמא גם נתינה בתוך כלי שני מותרת, אלא שנקט כאן 'מדיחין' להשמיענו שקוליים האיטפנין אסור אפילו בהדחה.

להלכה, המגן-אברהם, הגר"ו בשו"ע, והחיי-אדם והמשנ"ב החמירו לחוש לתירוץ הראשון. ואולם הרבה פוסקים נקטו להקל. וכן פסק להלכה הגר"ע יוסף שליט"א, (ע' במאור ישראל כאן; שו"ת יחיה דעת — ח"ו כב; לוי' חן — מד), כי כן היא דעת רוב הפוסקים, כתירוץ השני שבתוס'. ופסק להתיר ליתן עלי נענע (מנתה) בחמין שבכלי שני.

[יש להעיר שלפי דברי כמה פוסקים (המובאים במשנ"ב שיה סקמ"ב), אין אנו בקיאים אלו מינים הנם קלי בישול, ולכן כתבו להחמיר בשאר מאכלים חוץ ממים ושמן ועוד מיני תבלין מסוימים, שלא ליתנם בתוך חמין שבכלי שני, מחשש בישול. לפי זה אין נפקותא בשאלה הנזכרת אלא בדברים שיודעים אנו בודאי שאינם קלי בישול.